

УДК: 130.3

## Стан припинення як компенсаторне осяяння

**МУРАШКІН Михайло** – доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних наук, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр. Гагаріна, 26, м. Дніпро, Україна, 49000

**ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-7656-664X>

**DOI:**

**MURASHKIN Mykhailo** – doctor of Philosophical Sciences, Professor of Department of Social and Humanitarian Disciplines, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26 av. Of Gagarin, Dnipro, Ukraine, 49000

**Анотація.** Стан припинення як «відхід дрібних думок і суєти», що є в природі людини, відображений у релігійно-містичній і художньо-естетичній культурах. Важливість і значимість демонструються на прикладах зв'язку з трансцендентністю філософської культури, а також релігійно-містичної і художньо-естетичної культур. Методологія отримання нових знань ґрунтується на компаративному методі дослідження. При цьому зіставлено різні стани людини, а також досліджуються такі культурні напрями, як філософський, релігійно-містичний, художньо-естетичний. Наукова новизна полягає в тому, що вперше розглядається такий феномен людської природи, як компенсаторне осяяння у контексті трансцендентності філософської культури, таких напрямків культури, як релігійно-містичний і художньо-естетичний. Висновки. З'ясовано, що компенсаторне осяяння і його характеристика «відходу дрібних думок і суєти» є невід'ємним феноменом природи людини. Воно пов'язане із процесом творчості на стадії «визрівання», на якій відбувається руйнація в людині її застарілої особистості. Ця ідея висвітлюється у демонстрації трансцендентності філософської культури, а також у релігійно-містичній і художньо-естетичній культурі.

**Ключові слова:** стан припинення, компенсація, осяяння, трансцендентність, творчість, культура, релігійно-містична культура.

### THE STATE OF CESSATION AS A COMPENSATORY INSIGHT

**Summary.** Termination state as «shallow thoughts and vanity withdrawal», which is in the nature of man, reflected in religious-mystical and art-aesthetic culture. The importance and significance are exemplified by the connection with the transcendence of philosophical culture as well as religious-mystical and art-aesthetic cultures. The research methodology for acquiring new knowledge is based on a comparative research method. At the same time, different states of man are compared, as well as studies of such cultural trends as philosophical, religious-mystical, and artistic-aesthetic. The scientific novelty is that for the first time such a phenomenon of human nature is considered as a redeeming insight in connection with the transcendence of philosophical culture, in such fields of culture as religious-mystical and artistic-aesthetic. Conclusions. It has been found that the redeeming insight and its characteristic «shallow thoughts and vanity withdrawal» is an integral phenomenon of human nature. It is associated with the process of creativity in the stage of «ageing», which destroys the person in his demoded personality. This is informed at demonstrating the transcendence of philosophical culture, as well as religious-mystical and art-aesthetic cultures.

**Key words:** termination state, redeeming, insight, transcendence, art, culture, religious-mystical culture.

**Вступ. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.** Існує велика розбіжність у розумінні трансцендентного у філософській культурі. Хоча трансцендентне – це узагальнююча категорія, тому вона має охоплювати у своїй постійності значний зміст у природі людини. Однак, трансцендентне абстрагується і відходить від людської природи. У ХХ столітті мова вже йде про те, що у трансцендентності відбувається відродження людської сутності, що помітив А. Круглов [17] у філософії Карла Ясперса. Хоча це відродження можна було бачити протягом усієї історії в релігійно-містичній і художньо-естетичній культурах. Але виникає необхідність наблизити абстрактне розуміння трансцендентного до конкретних переживань людини задля встановлення нових особливостей

самої людини, її природи. На шляху розуміння цього феномену може допомогти осмислення стану припинення або компенсаторного осяяння людини, документальний опис якого ми маємо в багатьох напрямках культури: філософській, релігійно-містичній, художньо-естетичній. Він торкається такої характеристики, як «відхід дрібних думок і суєти». Тому актуально встановити важливість і значимість цієї характеристики.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми.** Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що попередні дослідження феномену стану припинення, або компенсаторного осяяння, вказують на зв'язок феномену, який досліджується разом із художньою психікою [2, с. 106]. Але немає розкриття того, що цей феномен є природно людським, виявляється як

схильність людини до певних станів. Б. Теплов [27] досліджував компенсаторні процеси у творчості у стані трансу, але не зазначав, що при цьому компенсувалося.

**Мета статті.** Метою дослідження є з'ясування і виявлення, чи є феномен стану припинення як компенсаторного осяяння притаманний природі людини, чи він формується під впливом культурних цінностей. Адже компенсаторне осяяння яскраво відображене у релігійно-містичній культурі. Актуальність дослідження пов'язана з тим, що компенсаторне осяяння дає людині можливість очищення від зайвих спонукань. Потребує з'ясування, чи має людина докласти зусиль для отримання компенсаторного осяяння. Також встановлено важливість і значимість характеристики «відходу дрібних думок і суєти» компенсаторного осяяння як трансцендентності, що є в природі людини та відображене у релігійно-містичній культурі.

**Виклад основного матеріалу.** Існує природознавче розуміння людини як результату розвитку природи на Землі, як певного ступеня складності системи енергій і здатностей, системи, яка вже частково була наявна у попередніх формах високорозвинених тварин. Але філософська антропологія осмислює якісну специфіку людини, яка полягає у певній єдності тілесних, емоційно-чуттєвих і пізнавальних здатностей і можливостей, що надаються культурою соціального середовища. Коли ми торкаємося стану компенсаторного осяяння, то можна говорити про характеристику єдності, що виникає за умови зникнення усього зайвого. Під час виникнення компенсаторного осяяння багато дрібних думок суєтних відходить [20, с. 122]. Отже, можна казати про зникнення дрібних і суєтних думок, про руйнування ілюзій [16, с. 138], помилок розуму [4, с. 147]. Процес відходу дрібних думок і суєти, їх руйнації, описаний під час досліджень різних напрямків культури: філософському, релігійно-містичному, художньо-естетичному.

Дослідження важливості і значимості характеристики відходу дрібних думок і їх руйнування у компенсаторному осяянні потребують певної статистики, коли ми можемо фіксувати подібність у різних філософських школах, релігіях і містичних ученнях, а також у мистецтві. У нашому дослідженні маємо на меті продемонструвати подібність характеристики «відходу дрібних думок, їх руйнування» і її проявів на прикладі дослідження великого масиву біографічних документальних матеріалів. Збираючи біографічні документальні матеріали про руйнування як характеристику компенсаторного осяяння, треба враховувати той факт, що самі філософи, релігійні діячі, містики і митці фіксували свої певні стани як руйнівні, які нищать їх особисті ілюзії, хибні думки, упередженості. Це й слугує для нас орієнтиром для фіксування певних станів як таких, що руйнують застаріле у свідомості людини. Компенсаторне осяяння як предмет наших досліджень має таку особливість, як абсолютна спонтанність. Це те сакральне осяяння, яким не можна володіти [14, с. 253]. Це змістовне уточнення вже вказує на те, що феномен, який ми досліджуємо, наявний у природі людини.

Компенсаторне осяяння як реальне явище психічного життя людини підкорюється всезагальним зако-

нам діалектики. Згідно з таким законом діалектики, як заперечення заперечення, відкидається старе. Це пов'язане з тим, що творчий процес людини проходить через певні фази, такі як натхнення, уявлення, осяяння, нова ідея, логічна обробка цієї нової ідеї. Тут творчий процес включає в себе новизну. Тобто, однією із характеристик творчої роботи думки є вирішення протиріч: створення нового неминуче пов'язане із запереченням старого [25, с. 195]. Творчий процес можуть супроводжуватися трансом та екстазом. Можна говорити також про творчість у трансподібному стані [27, с. 268]. А компенсаторне осяяння розглядається як певний вид трансу.

Творчий же процес як отримання нових значень розмежовується на такі стадії: підготовка, визрівання, натхнення або осяяння і перевірка істинності [23, с. 168-169]. Тобто, натхнення й осяяння можуть бути однією стадією [8]. Можливо також, що натхнення переходить в екстаз у момент кульмінації творчого процесу – під час осяяння [13]. Тут екстаз, а також і транс розуміються як такі, що супроводжують творчий процес.

Коли ми кажемо про творчий процес і саме про його стадію інсайту, тобто, про осяяння як кульмінаційний момент, то цей кульмінаційний момент може бути і в стадії «визрівання». У процесі тривалого визрівання концепції інсайти можуть виникати кілька разів, але не мати вирішального значення для розбудови концепції в цілому [13].

Вирішального значення може не мати і натхнення зі своїм переходом в екстаз або у транс. Натхнення може не бути передумовою успіху в творчості. Воно може бути лише поштовхом, стимулом до діяльності, не тотожним самій діяльності. Натхнення не має безпосереднього втілення у творчому результаті. Людина може бути безплідна як творча особа, хоча й переживає натхнення, екстаз, транс. Тобто, натхнення не бути втіленим у творчому результаті.

Можна пережити натхнення, екстаз і транс без усялякого зовнішнього сліду. Навіть не геній може пережити так само сильні натхнення, екстаз, транс, як і геній. Натхнення, екстаз і транс не означають змістовності, яка розмежовує істинне і не істинне, добро і зло. Натхнення й екстаз, а також транс можуть проходити без наявності певного змісту [10, с. 246-247]. Та й сам інсайт, саме осяяння може не мати вирішального значення [13].

А такі феномени вже мають вигляд компенсаторного осяяння, що зумовлює трансцендентність у філософській культурі, самодостатність у релігійно-містичній і художньо-естетичній культурах. Адже самодостатність не має змістовності. Відчуття щастя за своїй суттю є беззмістовним [30]. Таким чином, істини отримуються як суб'єктивна компенсація недостатнього, як певна гармонія через компенсаційні процеси.

Може бути і так, що в людині взагалі заперечується стара особистість, а не будь-який один частковий умовивід. Цей феномен антропологія особливо фіксує у своїх документальних дослідженнях у філософській, релігійно-містичній, художньо-естетичній культурах. Місія антропології полягає у документальному

дослідженні світових культур і виявленні загальних основ людства [19, с. 22].

Культура відіграє найважливішу роль, надаючи матеріали для роздумів. Документальні дослідження показують, що у філософській, релігійно-містичній, художньо-естетичній культурах дуже часто особистість відкидається. У ній заперечується все застаріле. Відкидаються всілякі норми і звичні уявлення, робиться перехід у «безґрунтовне» існування, існування з «ніщо» – це, напевно, єдина можливість «трансцендентної» свідомості опинитися за межами досвідного знання в її прагненні з'єднатися з Богом або Абсолютом [7, с. 66].

Філософська антропологія виділяє сутнісні ознаки людини. За Плеснером, однією з таких ознак є ексцентричність – хитання між пошуком рівноваги зі світом (рівноваги, яка у людини відсутня) та намагання подолати цю рівновагу, яка вже отримана та існує у суспільстві і культурі. Компенсаторний транс і його момент осяяння можна вважати ідеальною рівновагою в людині на деякий час. Цей транс залишає в людині «слід», який дає їй можливість бути більш врівноваженою.

Своєю врівноваженістю компенсаторне осяяння подібне до вищих переживань самоактуалізованої особистості. Ці переживання у людини можуть виникати доволі часто. При цьому вона втрачає характеристики свого застарілого «я», відбувається трансцендентність її «я». Слід відзначити, що подібність із компенсаторним осяянням тут можна бачити у тому, що людина втрачає всю дріб'язковість своїх думок, мислення. У цьому відношенні вищі переживання синдрому самоактуалізації означень як широти (або недріб'язковості) є проявом загальної характеристики, коли розкривається здатність піднятися над звичайністю, відректися від частковостей, розширити горизонти сприйняття, й у підсумку подивитися на речі у перспективі [18, с. 233].

Стан компенсаторного осяяння минає, коли людина починає змінюватись, коли зникають певні обмеження, які були перешкодою росту для її духовного початку. Під час компенсаторного осяяння це відбувається не з волі людини. Спонтанність вказує на природність цього процесу. Але подібне може відбуватися і за власною волею, за допомогою медитації. Духовна практика може змушувати людину свідомо звільнитися від старих обмежень. Під час компенсаторного осяяння це відбувається спонтанно, саме собою, як природна частина розвитку людини [11, с. 444].

Ця особливість вказує про те, що подібні процеси вмонтовані у саму природу людини і мають приклади демонстрації у релігійно-містичній і художньо-естетичній культурі. У природу людини вмонтоване і просте забування. Якщо у людини те чи інше відчуття не оживлюється під впливом ззовні, то воно з часом забувається, зникає, руйнується. Поступово руйнація і знищення прихованих образів, спогадів відповідає процесу так званого «забування»; ми забуваємо уявлення, які не повторюються, не викликаються знову з їх прихованого стану відповідними почуттями [24, с. 434].

Під час компенсаторного осяяння теж зникають відчуття, почуття, думки. Таке враження, що йде той

самий процес забування, зникнення, руйнування. Але зникають і руйнуються відчуття, почуття і думки як головні. Вони стають просто не головними, другорядними. Зникають із поля зору як відхиляючі моменти. Частина з них руйнується як хибні. Тобто, ми бачимо, що відбувається творчий процес. Відходить не істинне, відходить хибне. Це відбувається у людині стосовно її власного внутрішнього світу. Але ці процеси об'єктивно фіксують релігійно-містична і художньо-естетична культури.

Природне життя свідомості людини подібне до наукової діяльності. При цьому людина, за поглядами Анрі Пуанкаре, творить, винаходить – отже, виділяє, коротко кажучи, відбирає [21, с. 240]. Під час компенсаторного осяяння подібні процеси призупиняються. Людина усвідомлює, що вона не туди зайшла, не те виділяє, не те відбирає, що істинний стан речей зовсім інший.

Людині відкривається ця інша площина реальності як нове сприйняття, нове відчуття життя, яке передають релігійно-містична і художньо-естетична культури. Компенсаторне осяяння подібне до тих творчих переживань, які проявляються в людині у ті моменти, коли заплановане нею виявляється заснованим на хибних цінностях, коли задумане, що здавалося ціннішим, втрачає всяку цінність. Тоді проявляється творче переживання, яке шукає нові цінності, основи, які могли б стати головними в осмисленні життєвих завдань.

Тут саме творче переживання виступає як цінність, оскільки воно руйнує все застаріле, змушує відійти всі дрібні думки, що дозволить прийти новому змісту за умови перегляду людиною свого життєвого шляху, знайти той ціннісний ідеал, який дасть можливість людині бути самою собою.

Подібні творчі переживання збігаються із компенсаторним осяянням, бо йде процес відмирання хибних цінностей. Відбувається викорінення зараженості душевного організму, відхід від хибних цінностей, які відмирають [6, с. 149].

За Геленом, філософська антропологія стверджує, що людина біологічно непристосована. Біологічна непристосованість людини, про яку каже Гелен, усувається доцільною діяльністю зі створення штучного культурного середовища, суспільних інститутів. Але Гелен також розглядає людину як таку, в природі якої є надлишок спонукань. Тобто, в людині міститься і доцільна діяльність, і гра з її надлишком спонукань.

Людина багатомірна. З роками вона змінюється. Розглядаючи життя людини як реальний хід подій, із часом можна бачити, що в молоді роки вона захоплюється багатьма речами. Надлишок спонукань є дуже високим. Навіть якщо необхідно задовольнити мінімум потреб, все одно людина замолоду виходить за межі необхідного. Значна частина спонукальних сил скеровується на тривалі інтереси, які фіксуються на противагу можливим контрінтересам [9, с. 196-197].

Однак з часом людина змінюється. Надлишок спонукань знижує свою інтенсивність. Зменшуються протиріччя у характері людини. У цьому відношенні



у багатьох людей в літньому віці відбуваються позитивні зміни – нерідко можна спостерігати умиротворення, відхід від дріб'язкових інтересів життя, осмислення головних цінностей, адекватну переоцінку своїх бажань і можливостей, згладжування суперечливих рис характеру [28, с. 27]. Тобто, з роками дріб'язковість відходить. Людина концентрується на головному у своєму житті. Людині властиво мати надлишок спонукань, надмірність емоцій, думок є її природною ознакою. Надлишок емоційної енергії властивий психічному складу багатьох людей [3, с. 112].

Але все це треба якось регулювати – і потік емоцій, і потік думок. Для цього існують медитативні практики, які скрізь вмонтовані в художньо-естетичну і релігійно-містичну культури, вироблені людиною. Від цього абстрагується філософська культура у своєму розумінні трансцендентності. Таким чином, техніка усвідомленої медитації руйнує надлишкові процеси мислення і моделі поведінки, які забирають дуже багато часу протягом дня [5, с. 72]. Ця усвідомлена медитація присутня у філософській категорії трансцендентності, в релігійно-містичній культурі.

Про такий початок релігійно-містичної культури ми можемо прочитати у будь-якому споконвічному Святому Письмі: Ведах, Авесті, Трипітаці, Дао де цзіні, Торі, Біблії, Корані. Медитативна складова присутня у творах мистецтва. Людина, сприймаючи твір мистецтва, переживає катарсис. При цьому відбувається регулювання надлишку емоційної енергії [3, с. 112].

У художньо-естетичній культурі для цього існує форма. Тут найважливішим способом, за допомогою якого художник-митець досягає катарсичного афекту, є знищення змісту формою [22, с. 89]. Тобто, мова йде про руйнування всього надлишкового в людині з метою оволодіння собою. Для цього існують певні способи медитативної практики, якими насичена релігійно-містична культура, присутні в художньо-естетичній культурі, розуміння яких вкладається в категорію трансцендентної філософської культури.

Медитації ми можемо спостерігати як невід'ємний компонент у таких видах мистецтва, як медитативна музика, медитативна лірика. Доцільно відходити від такої діяльності, яка може накопичувати в людині неврівноваженість. А різні компенсаторні процеси існують, щоб врівноважити і гармонізувати психічні прояви людини. На те й існує компенсаторний транс.

Компенсація несвідома і впливає на свідому діяльність, регулює її несвідомо [29, с. 532]. За Карлом Марксом, сутність людини – це сукупність усіх суспільних відносин. Але людина своєю творчістю саме й порушує застарілі суспільні відносини, оскільки навколишній світ змінюється, і конче потребує нових. У цій зміні важливу роль відіграє трансгресивне мислення людини, що виходить за межі певних правил, які вже застарілі й потребують перегляду. Ці правила руйнуються задля нового. У цій руйнації важливу роль відіграє компенсаторний транс, який супроводжує творчий процес.

Важлива особливість компенсаторного осяяння і його характеристики «відходу дрібних думок і суєти» подібна до трансцендентності філософа, яка спосте-

рігається як у містика, так й у митця, – це процес руйнування істин, що вже існують у людини, в її свідомості. У містицизмі взагалі існує центральний символ – це смерть як знак для досвіду, який руйнує попередні структури свідомості [1, с. 579]. Це руйнування є невід'ємною частиною творчого процесу. Коли у людини в її свідомості твориться нове, то обов'язково руйнується старе, застаріле, яке віджило своє. Процес руйнації відбивається у відчуттях певного стану, трансцендентного «вищого стану свідомості». Це відчуває не тільки філософ, містик, але й митець. Процес руйнації має відображення не тільки у суб'єктивних станах митця, а й взагалі у мистецтві як культурному напрямку. Особливо музика прагне такого роду руйнування, руйнації усілякого роду, вгасання, зламу [12, с. 498]. Але не тільки музика, а й живопис передає процеси руйнування. Руйнація ілюзій перетворюється на красу, що особливо чітко проявляється у канолах зображення жіночих портретів [16, с. 138].

Митець відображає руйнування не просто ілюзій у самому собі, а й у культурі в цілому. У цьому відношенні лірика не стільки висловлює почуття поета, скільки робить поезію митця зброєю, яка руйнує культуру [15, с. 84], її ілюзорні істини. Але найголовніше, що є в цьому процесі і спостерігається в трансцендентності, – це те, що відбувається «відхід дрібних думок і суєти». Тобто, відкидається дріб'язкове «я» [26, с. 488]. Цей процес чітко фіксують твори релігійно-містичної і художньо-естетичної культури.

**Висновки.** У порівнянні різних станів людини, а також під час дослідження різних напрямків культури встановлено, що стан припинення, або компенсаторне осяяння і його характеристика «відхід дрібних думок і суєти» є феноменом людської природи, творчих процесів. Це стадія «визрівання» у творчому процесі. Вона зводиться до руйнування цінностей попередніх структур свідомості, застарілої людської особистості. Наступна стадія творчого процесу – це «інсайт», де оновлюються цінності структур свідомості, людська особистість і її структури свідомості. Але ця стадія з'являється кілька разів і під час «визрівання», не маючи особливого вирішального значення. Цей інсайт у філософській культурі відображається в категорії трансцендентності.

Компенсаторне осяяння та його характеристика «відхід дрібних думок і суєти» фігурують і в релігійно-містичній, і в художньо-естетичній культурах як значимі й важливі. Значимість і важливість пов'язані з тим, що феномен компенсаторного осяяння є ширшим, ніж конкретні завдання для творчості, він обумовлює перетворення оновленої особистості людини, що фіксується у змісті таких культурних напрямків, як філософський, релігійно-містичний, художньо-естетичний. Сучасність потребує оновлення. Результатом дослідження є доведення, що компенсаторне осяяння і така його характеристика, як «відхід дрібних думок і суєти», притаманні природі людини, але реалізуються спонтанно за умови впливу певних культурних надбань. Результати дослідження були отримані через компаративний метод порівняння різних станів людини і проявів культурного середовища.

## Список використаних джерел

1. Аверинцев С. С. Мистика. *Новая философская энциклопедия*. Т. 2. М. : Мысль, 2010. С. 579.
2. Адлер А. О нервическом характере. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 388 с.
3. Ассаджоли Р. Психосинтез / пер. А. П. Хомик. М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1997. 320 с.
4. Бадмажапов Ц. Б. О соотношении «психодогического» и «эстетического» в буддистской иконографической традиции. *Буддизм и культурнопсихологические традиции народов Востока*. Новосибирск : Наука, 1990. С. 138-148.
5. Берч В., Пенман Д. Осознанная медитация : Практическое пособие по снятию боли и стресса / пер. Ю. Цыбышева. М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. 428 с.
6. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). М. : Издательство Московского университета, 1984. 202 с.
7. Висоцька О. Є. Етика взаємодії суспільства з природою : морально-ціннісні основи екологічної культури. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2012. 172 с.
8. Вудворте Р. Этапы творческого мышления / Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Петухов (Ред.). *Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления*. М. : Издательство Московского университета, 1981. С. 255-257.
9. Гелен А. О. О систематике антропологии / П. С. Гуревич, Ю. Н. Попов (Ред.). *Проблема человека в западной философии*. М. : Прогресс, 1988. С. 152-201.
10. Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке. М. : Искусство, 1991. 432 с.
11. Гроф С. Темная ночь души. *Психология религиозности и мистицизма*. Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2001. С. 422-461.
12. Делез Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения : Тысяча плато. Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. 895 с.
13. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 434 с.
14. Кайуа Р. Миф и человек. Человек и сакральное / пер. С. Н. Зенкин) М. : ОГИ, 2003. 296 с.
15. Каллер Д. Теория литературы : краткое введение. М. : Астрель ; АСТ, 2006. 158 с.
16. Кристева Ю. Черное солнце : депрессия и меланхолия. М. : Когито-Центр, 2010. 276 с.
17. Круглов А. Н. Трансцендентное. *Новая философская энциклопедия*. Т. 4. М. : Мысль, 2010. С. 99.
18. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / пер. А. М. Татлыбаева). Санкт-Петербург : Евразия, 2001. 478 с.
19. Морер В. Антропология. *Ч. Винквіст, В. Тейлор (Ред.), Енциклопедія постмодернізму*. Київ : Основи, 2003. С. 22.
20. Мурашкин М. Г. Записи 2000 года (Я...). Дніпропетровськ : СГЧ, 2006.
21. Пекелис В. Д. Твои возможности, человек! М. : Знание, 1986. 272 с.
22. Петрушин В. И. Музыкальная психология. М. : Академический Проспект ; Трикста, 2008. 202 с.
23. Роменець В. А. Психологія творчості (3-тє вид.). Київ : Либідь, 2004. 288 с.
24. Спенсер Г., Циген Т. Основания психологии. Физиологическая психология в 14 лекциях. М. : АСТ, 1998. 560 с.
25. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание : монография. М. : Политиздат, 1972. 303 с.
26. Судзуки Д., Кацуки С. Дзэн-Буддизм : Основы Дзэн-Буддизма. Практика Дзэн. Бишкек : МП «Одиссей», 1993. 672 с.
27. Теплов Б. М. Конспекты и комментарии к книге А. Анастаси «Дифференциальная психология». *Избранные труды*. Т. 2. М. : Педагогика, 1985. С. 247-279.
28. Тибилова А. У. Восстановительная терапия психически больных позднего возраста. Ленинград : Медицина, 1991.
29. Юнг К. Психологические типы. Санкт-Петербург : Ювента ; М. : Прогресс, 1995. 718 с.
30. Ясперс К. Общая психопатология. М. : Практика, 1997. 1056 с.

## References

1. Averintcev, S. S. (2010). Mistika [Mystic]. In *Novaia filosofskaia entciklopediia* [New Philosophical Encyclopedia] (Vol. 2, p. 579). Moscow : Mysl [in Russian].
2. Adler, A. (1997). *O nervicheskom kharaktere* [On the nervous nature]. St. Petersburg : Universitetskaia kniga [in Russian].
3. Assagioli, R. (1997). *Psikhosintez* [Psychosynthesis]. (A. P. Khomik, Trans.). Moscow : Refl-buk ; Kyiv : Vakler [in Russian].
4. Badmazhapov, Ts. B. (1990) O sootnoshenii «psikhodogicheskogo» i «esteticheskogo» v buddistskoi ikonograficheskoi traditcii [On the correlation of «psychological» and «aesthetic» in the Buddhist iconographic tradition]. In *Buddizm i kulturnopsikhologicheskie traditcii narodov Vostoka* [Buddhism and cultural-psychological traditions of the nations of the East] (pp. 138-148). Novosibirsk : Nauka [in Russian].
5. Berch, V., & Penman, D. (2014). *Osoznannaia meditatciia : Prakticheskoe posobie po sniatiiu boli i stressa* [Conscious Meditation : A Practical Guide to Relieving Pain and Stress]. (Iu. Tsybysheva, Trans.). Moscow : Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].
6. Vasiliuk, F. E. (1984). *Psikhologiiia perezhivaniia (analiz preodoleniia kriticheskikh situatcii)* [Psychology of experience (analysis of overcoming critical situations)]. Moscow : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
7. Vysotska, O. Ye. (2012). *Etyka vzaiedonii suspilstva z pryrodou : moralno-tsinnisni osnovy ekolohichnoi kultury* [Ethics of interaction of society with nature : moral values of ecological culture]. Dnipropetrovsk : Aktsent PP [in Ukrainian].
8. Vudvorts, R. (1981). *Etapy tvorcheskogo myshleniia* [Stages of Creative Thinking]. In Gippenreiter, Iu. B., & Petukhov, V. V. (Eds.), *Khrestomatiiia po obshchei psikhologii. Psikhologiiia myshleniia* [A reading book on general psychology. Psychology of thinking] (pp. 255-257). Moscow : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
9. Gelen, A. O. (1988). *O sistematike antropologii* [On the systematics of anthropology]. In Gurevich, P. S., & Popov, Iu. N. (Eds.), *Problema cheloveka v zapadnoi filosofii* [The Problem of Man in Western Philosophy] (pp. 152-201). Moscow : Progress [in Russian].

10. Goncharenko, N. V. (1991). *Genii v iskusstve i nauke* [Genius in art and science]. Moscow : Iskusstvo [in Russian].
11. Grof, S. (2001). *Temnaia noch dushi* [The dark night of the soul]. In *Psikhologiya religioznosti i mistitsizma* [Psychology of religiosity and mysticism] (pp. 422-461). Minsk : Kharvest ; Moscow : AST [in Russian].
12. Deleuze, G., & Guattari, F. (2010). *Kapitalizm i shizofreniia : Tysiacha plato* [Capitalism and Schizophrenia : A Thousand Plateaus]. Ekaterinburg : U-Faktoriia ; Moscow : Astrel [in Russian].
13. Ilin, E. P. (2011). *Psikhologiya tvorchestva, kreativnosti, odarenosti* [Psychology of creativity, creativity, talent]. St. Petersburg : Piter [in Russian].
14. Caillois, R. (2003). *Mif i chelovek. Chelovek i sakralnoe* [Myth and man. Man and the Sacred]. (S. N. Zenkin, Trans.). Moscow : OGI [in Russian].
15. Kaller, D. (2006). *Teoriia literatury : kratkoe vvedenie* [Literature Theory : A Brief Introduction]. Moscow : Astrel ; AST [in Russian].
16. Kristeva, Iu. (2010). *Chernoie solntce : depressiia i melankholiia* [Black sun : depression and melancholy]. Moscow : Kogito-Tcentr [in Russian].
17. Kruglov, A. N. (2010). *Transtsendentnoe* [Transcendental]. In *Novaia filosofskaia entsiklopediia* [New Philosophical Encyclopedia] (Vol. 4, p. 99). Moscow : Mysl [in Russian].
18. Maslow, A. H. (2001). *Motivatsiia i lichnost* [Motivation and personality] (A. M. Tatlybaeva, Trans.). St. Petersburg : Evraziia [in Russian].
19. Morer, V. (2003). *Antropologiya* [Anthropology]. In Vinkvist, Ch. & Teilor, V. (Eds.) *Entsyklopediia postmodernizmu* [Encyclopedia of Postmodernism] (p. 22). Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].
20. Murashkin, M. G. (2006). *Zapisi 2000 goda (Ia...)* [Records of 2000 (I ...)]. Dnipropetrovsk : SICH [in Russian].
21. Pekelis, V. D. (1986). *Tvoi vozmozhnosti, chelovek!* [Your capacity, man!]. Moscow : Znanie [in Russian].
22. Petrushin, V. I. (2008). *Muzykalnaia psikhologiya* [Musical psychology]. Moscow : Akademicheskii Prospekt ; Triksa [in Russian].
23. Romenets, V. A. (2004). *Psikhologiya tvorchosti* [Psychology of creativity]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
24. Spenser, H., & Ziehen, T. (1998). *Osnovaniia psikhologii. Fiziologicheskaia psikhologiya v 14 lekttsiakh* [Foundations of Psychology. Physiological Psychology in 14 lectures]. Moscow : AST [in Russian].
25. Spirkin, A. G. (1972). *Soznanie i samosoznanie* [Consciousness and Identity]. Moscow : Politizdat [in Russian].
26. Suzuki, D., & Katsuki, S. (1993). *Dzen-Buddizm : Osnovy Dzen-Buddizma. Praktika Dzen* [Zen Buddhism : The Basics of Zen Buddhism. Zen practice]. Bishkek : MP «Odisei» [in Russian].
27. Teplov, B. M. (1985). *Konspekty i kommentarii k knige A. Anastazi «Differentsialnaia psikhologiya»* [Summaries and comments on the book of A. Anastasi «Differential Psychology»]. In *Izbrannye trudy* [Selected Works] (Vol. 2, pp. 247-279). Moscow : Pedagogika [in Russian].
28. Tibilova, A. U. (1991). *Vosstanovitelnaia terapiia psikhicheskii bolnykh pozdnego vozrasta* [Restorative treatment for the mentally ill of advanced age]. Leningrad : Meditsina [in Russian].
29. Jung, C. (1995). *Psikhologicheskie tipy* [Psychological types]. St. Petersburg : Iuventa ; Moscow : Progress [in Russian].
30. Jaspers, K. (1997). *Obshchaia psikhopatologiya* [General psychopathology]. Moscow : Praktika [in Russian].